

Jön Türklük Davasında Cezasına Müstehak Olamayan Bir Sürgün

Hasan ÖZTÜRK*

Bir Romanın Çerçevesi:

*Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, "XX. asrın başlarında, Dr. Hikmet'in şahsında Jöntürklerin Avrupa'daki yaşayışlarını, vatan ve milletlerinden kopan aydınların yanılgılarını ele alarak yakın tarihimizin çok önemli bir olgusuna dikkati çektiğinden ayrıca önem"¹ taşıyan romanı *Bir Sürgün*, 1937'de Ulus gazetesinde tefrika edilmiş ve aynı yıl kitap olarak yayımlanmıştır. Yayımlanış tarihi bakımından yazarın yedinci romanı olan *Bir Sürgün*'ün, romanlarda vurgulanan tarihsel dönemler dikkate alındığında -Hep O Şarkı'dan sonra- ikinci sırada yer alması gerektiği anlaşılmaktadır.²*

* *Edebiyatçı, Yazar.*

¹ İnci Enginün, *TDEA*, Dergâh Yay. C. I. s. 444.

² Niyazi Akı, 1960'ta yayımlanan Yakup Kadri Karaosmanoğlu adlı kitabında Y. Kadri'nin 1956'da yayımlanan *Hep O Şarkı* romanından söz etmeyerek yazarın dokuz roman yazmış olduğunu belirtirken, "romanların ait olduğu devirler ve işledikleri mevzular bakımından" sıralanmasında *Bir Sürgün*'ü ilk sırada gösterir. (*Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İst. 1960. s. 111-112) Şerif Aktaş, "Yakup Kadri'nin romanları konuları bakımından sıralanacak olsa bu zincirin ilk halkasının *Hep O Şarkı* olması gerekir." görüşündedir. (*Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ank. 1987 s. 97). İnci Enginün, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarını "zaman bakımından" sıralarken *Bir Sürgün*'ü ilk; *Hep O Şarkı*'yi ise ikinci olarak belirtmiştir. *TDEA*, C. 5 s. 188). Konur Ertop, Yakup Kadri'nin romanlarını,

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun özel hayatından derin izler taşıyan *Bir Sürgün*, "bir devri daima o devir geçtikten sonra" yazan Yakup Kadri'nin, kendisinden pek fazla söz edilmemekle beraber ondan, haddini aşacak mesaj beklenen/çıkarılan romanıdır. Oysa Yakup Kadri, *Bir Sürgün* romanında kendi çocukluğunun da içinde geçtiği bir neslin dramını çizerken, "siyasî hadiseleri de sahifeleri arasına almış bir roman"³ yazmış bulunmaktadır. *Bir*

"olaylarının zaman sırasına göre" sıralarken *Bir Sürgün*'ü ilk sıraya yazıp, *Hep O Şarkı*'nin adından bile söz etmemiştir. (*Türk Dili-Roman Özel Sayısı-Temmuz 1964*).

³ *Bir Sürgün* romanıyla ilgili değerlendirmeler, birbirine yakın sözlerle, romandan haddi aşan mesajlar beklemede birleşmiş gibidir. "Onun *Bir Sürgün* isimli diğer bir romanı, Jön Türklerin Paris'teki hayatını ve Avrupa medeniyetinin bazı geri, hatta bayağı cephelelerini tanıtan bir özellik taşımaktadır." (N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 123) "*Bir Sürgün*'de Abdülhamit devrinin aydın tipi olan Jön Türklerin çalışmaları, Paris'teki hayatları ve batı medeniyetinin zayıf yönleri belirtilmiştir." (Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* DTCF yay. Ankara 1979 3. b. s. 180) "II. Abdülhamit'in baskılı yönetimiyle savaşmak için Fransa'ya kaçan Jön Türkler, *Bir Sürgün*" (Cevdet Kudret, *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman* C. II 4. b. Varlık Yay. İst. 1981. s. 124). "Meşrutiyet'in gerçekleşmesinde önemlice payları olan Jön Türkler bunların Paris'teki yaşayışları ve eylemleri romanın çatısını oluşturur. (Atilla Özkırımlı, *Bir Sürgün Üze-*

Sürgün romanı; Yakup Kadri'nin biyografisi/anıları, Abdülhamit döneminin siyasî panoraması ve Jön Türklerin siyasal mücadeleleri (özellikle Avrupa'daki) dikkate alınarak okunduğunda onun, çağrıştırdığı bazı terimlerden dolayı bir Jön Türk romanı olmadığı anlaşılabilir.⁴

Bir Sürgün romanının baş kişisi Doktor Hikmet, varlıklı bir ailenin özenle yetiştirilen çocuğudur. Tıbbiye'de okumuş mezun olunca da İzmir'e sürülmüştür. Babası, Sultan Murat taraftarı olduğu için sürgün edilen Doktor Hikmet, Paris'e kaçmak arzusunda. 1904'te, Marsilya'ya gidecek bir vapurla İzmir'den ayrılarak hasretiyle yanış tuttuğu Paris'ine kavuşan Doktor Hikmet, orada kaldığı yaklaşık bir yıllık süre içinde Jön Türklerle tanışır ve bu arada da hayalinde yaşattığı Paris'i gerçek yüzüyle yaşamaya çalışır. Sosyal olaylarla ilgilenmek yerine, kişisel fantezilerini yaşamayı sürdüren Doktor Hikmet, ekonomik sıkıntılar, vefasız aşklar ve hastalıkların yarattığı karamsar bir ortamda yalnız ve çaresiz kalınca yeniden vatan özlemini hissetmeye başlar. Ne var ki yaşamaya ve mücadeleye dair bütün umutlar tükenince, gurbet ellerde ölen Doktor Hikmet, "toprak parası bulunup verilemediğinden Paris'in umumî kuburlarından birine" gömülecektir.

"Gözlerimizi dünyaya bir bozgun havası içinde açtık" diyen Yakup Kadri'nin, *Bir Sürgün* için, kendisine sorulan; "Bu romanda hep hatıralarınızı mı anlattınız?" sorusuna verdiği; "Evet, fakat tabii değiştirerek, mevzua uydurarak, mamafih bazıları da vardır ki aynen olmuştur."⁵ cevabı sıradan bir yazar-eser ilişkisinin ötesinde düşünülmelidir. Fizikî ve moral

durum, okudukları kitaplar, İzmir'den kaçış yılları, limandaki yabancı vapurların seyredilişi, aynı hastalığın tedavisi için Avrupa'ya gidiş, Jön Türklük ve Avrupa hakkında yüzeysel bilgi, Abdülhamit yönetimine öfkeli tepki, hayali bir hürriyet tasavvuru, kendinden ve bulunulan ortamdan memnun olmayarak başka yerlere kaçma özlemi gibi pek çok ortak özellik, roman kahramanı Doktor Hikmet'le romanın yazarı Yakup Kadri'yi birbirine yaklaştırır. Mektubunda, romanın yazarına, "Bir Sürgün herhalde bir dereceye kadar otobiyografik romandır" diyen okur Petro Kuznetsov, Yakup Kadri'yi doğrulamakla; "Biz ki o kadar temiz ellerle kaçan doktordan Paris'teki Jön Türklerin romanını bekliyorduk"⁶ diyen İsmail Habib Sevük'ten ayrılır.⁷

Yakup Kadri'nin tezli roman konusundaki aşırıya kaçmayan tavrı, asıl bu roman için geçerlidir denilebilir. "Bence tezli roman denilince hatıra gelen şey romanın mutlaka bir tezin müdafası için yazılmış hissi vermemesidir. Roman o surette yazılabilir ki tez içinde tamamıyla erir, hissedilmez, ancak kitap kapandıktan sonra bizde hasıl etmek istediği hissi bırakır. Tez bir elbisenin iç işi, teyeli gibidir. Eğer dışardan sırtırsa tabii iyi bir tesir hasıl etmez. Fakat bu beyaz tire gözükmediği takdirde ne zararı olabilir."⁸

Bir Dönem ve Onun Yeni Tipleri: Edilgenler / Kırılğanlar

Abdülhamit dönemi, Yeni Osmanlıların çabalarıyla gerçekleşen *Kanûn-ı Esâsi* 1876 (I. Meşrutiyet) ile başlayıp Jön Türklerin ve devamında İttihat Terakki'nin mücadelesiyle yeniden ilan edilen *İkinci Meşrutiyet* (1908) yılları arasını kapsayan oldukça çalkantılı bir dö-

rine, Bir Sürgün, İletişim yay. İst. 1998 3.b. s. 13 – İnceleme sırasında romanın adı geçen bu baskısından yararlanılmıştır.) Fethi Naci, değerlendirmelerindeki ortak görüşün aksine bu romanın Jön Türlerin romanı olamayacağını belirtmektedir. Bkz. *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek yay. İst. 1981 s. 93 vd.

⁴ Baha Dürder, *Kalem*, S. 5 1938/Bir Sürgün, İletişim yay. İst. 1998'den naklen).

⁵ Adile Ayda, *Cumhuriyet*, 3.12.1947/C. Kudret, Edebiyatımızda Hikâye ve Roman C. II s. 122-123'ten naklen).

⁶ Petro i. Kuznetsov'un mektubuyla İsmail Habib Sevük'ün 18.5.1942'de yayımlanan yazısı Bir Sürgün (İletişim 1998)'ün sonuna eklenmiştir.

⁷ Niyazi Akı, "otobiyografik münasebetlere fazla rastlanan roman"da roman kahramanı ile romanın yazarı arasındaki benzerlikleri vurgulamaktadır. (a.g.e., S. 121 vd.).

⁸ Yaşar Nabi Nayır, "Yakup Kadri'ye Mülakat", *Varlık* C. I S. 12 İkinci Kanun 1934/Betül Özçelebi, *Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri*, Kültür Bakanlığı yay. Ank. 1998 s. 166'dan naklen).

nemdir. Bu dönem ve yönetimindeki padişahı için son devir Türk tarihinin en hararetli tartışma alanı olduğunu söylemek herhalde bilinen bir gerçeğin tekrarı olabilir. *İstibdat devri* adıyla bilinen bu dönemin asıl mağdurları devrin yetişen yeni tip aydınlarıdır. Abdülhamit yönetimi, yenilikçi aydınların (gazeteci, şair, yazar, siyasetçi vb.) beklentilerinin ötesinde bir eğitim/öğretim ve okullaşma başarısı gerçekleştirmiş olmasına karşılık açılışından kısa bir süre sonra Meclis'i kapatmakla yeni ve güçlü bir muhalif hareketin doğmasına da zemin hazırlamıştır.⁹ Basın hayatındaki sansür, örgütlenmedeki yasaklar ve siyasal sürgünlerin karamsar ortamında, eskiden kopmuş fakat yeniye de ulaşamamış ümitsiz bir nesil yaratılmıştır. Kendi gerçeklerini hiçbir zaman hayatın gerçeklerinde bulamayan bu nesil, hayat karşısında tecrübesiz ve ürkektir. Konumundan memnun olmama ve kaçma arzusu karakteristik bir özelliktir. Tepkisel bir Abdülhamit düşmanlığına karşılık aşırı batı (Fransa/Paris) özlemi, dönemin ortak tutkusuna dönüşmüş; aşkta ve işte yenik aydınlar gerçek hayatla edebî eserlerde ayırt edilemeyecek ölçüde benzeşmişlerdir. Bu özellikler nedeniyledir ki Doktor Hikmet, “Abdülhamit devrinde yaşamış herhangi bir münevverin hayatını değil, o devrin münevverlerini ve zihniyetlerini temsil eden bir tip”¹⁰ olarak Yakup Kadri'yle özdeşleşir.

“İstanbul'un, kibar ve devlet düşkünü bir ailesi içinde çocuklarına lüzumundan fazla şefkatli bir ana baba elinde, bin türlü naz ve neva-zişle” büyütülen Doktor Hikmet, “27 yaşına rağmen hayatın hemen her sahasında *acemi* kalmış bir adamdır.” Annesinin yanında, hizmetliler tarafından “el bebek gül bebek” yetiştirilerek büyüyen Doktor Hikmet, Paris'te tanıştırıldığı Profesör Foissard'ın evinden ayrıldığında gideceği yeri bulamayacak kadar acemidir. O anda çocukluğuyla yetişkinliğini karşılaştıran Doktor Hikmet, pek fazla değişmediğini anlar.

⁹ Bu konuda çok genel bir çerçeve için bkz. Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte yay. Ank. 1999 2.b.

¹⁰ Niyazi Aki, *a.g.e.*, s. 125.

“Doktor Hikmet kendi kendine: Ben halâ aynı küçük ve pısrık çocuğum diyordum. Aynı acz, aynı çaresizlik içinde çırpınıp duruyordum. Bu yirmi iki yıllık ömrün tecrübeleri neye yaradı? Yanımda yürüyen bu adam beni bulduğum noktada bırakıp kaybolurverse, akşam yatacağım yatağı bulmakta zorluk çekeceğim. Şu yanımda yürüyen adam, benimle meşgul olmaktan vazgeçse, kalkıp başka bir memlekete gitse, bu engin şehrin içinde bir deniz üstünde bir tahta parçası gibi kalacağım. Şu yanımda yürüyen adam? Lâkin, işte, o benim bugünkü lalamdır. Şu ark ile ki, birinci lalam, benim bütün kaprislerime boyun eğdi. Bu ise, şimdi, beni kendi kaprislerine bağlayıp sürüklüyor.” (s. 122) Kaldığı otelin görevlileri karşısında ve Paris'in kalabalık caddelerinde bilgisizliği ve acemiliği sebebiyle zor durumlarla karşılaşan Doktor Hikmet, yetersiz olan Fransızcasıyla garsondan sütlü kahvesinin yanına bir de çörek isteyemez. “Kendi kendine; yen dil öğrenen ve söylediği cümlelerin doğruluğundan emin olmayan biri gibi Fransızca: ‘Bana şundan getirin, bana şundan getirin’ sözünü tekrar ediyor ve her tekrar edişinde bu lakırdı da bir acayiplik seziyordu. ‘Şundan getirin, fakat “şu”nun adı yok mu? Kendimi garsona güldürmek için bir vesile daha vereceğim’ dedi. Bu endişe ve tereddüt içinde bocalarken garson sütlü kahveyi getirdi. Ve hay Allah ondan razı olsun; ‘Coriassan da ister misiniz?’ diye sordu. ‘Croissant mı, evet, rica ederim.’” (s. 71) Doktor Hikmet'in, arkadaşının ısrarıyla gittiği Montmartre'da, daha önce tanıştığı bir kız için arkadaşının; “kendine gel bu bir kaldırım orospusu” diyerek uyarmasına rağmen “peşinde ne korkunç maceralara doğru sürüklenip gideceği” kızla ilişkisindeki acemilik, Ali Bey'in Mahpeyker karşısındaki zavallılığını andırır.¹¹ Yetişme tarzıyla da Ali Bey'i çağrıştıran Doktor Hikmet, gördüğü bazı kadınları “şiddetle ve ihtirasla arzu ediyor” olduğu halde kadın-erkek ilişkilerinde de acemidir. “Fakat bir kadına nasıl yavaşılır? İlk ağızda ona ne denilir? Bu, Doktor Hikmet'in, ömründe yapmadığı bir şeydi. Tanımadığı bir kadına yavaşlamak şöyle

¹¹ *İntibah* (1876), Tanzimat dönemi yazarlarından Namık Kemal (1840)-1888'in ilk romanıdır. Romanın baş kişisi Ali Bey'dir.

dursun yüzüne dikkatle bakmak bile, onca büyük bir cüret ve cesaret meselesiydi. Nitekim, demincek sıranın üstünde, kendisini o kadar dikkatle tetkik etmekte olan şu kızcağıza olsun bir göz atmalı, bir gülümsemeli değil miydi? Ne gezer!” (s. 104) Acemiliği yüzünden, yolculukta tanıştığı bir Jön Türk'ten ilk darbeyi yiyen Doktor Hikmet'in Jön Türklük bilgisi gibi meslekî bilgisinin yetersizliği de Paris'te tanıştığı doktorla olan ilişkilerinde açıkça görülür. Sıradan bir tabloyu, oldukça yüksek bir fiyatla alan Doktor Hikmet, yönetimine sözde muhalif olduğu devletini de Rus ihtilalcisinin anlattıklarından öğrenecektir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, “Fikret hakkında” yazarken, “bir nesil birden bire her türlü hayat hamlesinin karşısında muazzam ve sağır bir duvarın yükseldiğini görüyor ve bittabi şen'iyetle olan alâkası yavaş yavaş hasta ve hattâ menfi bir şekil alıyor. Siyasetin, hür sanatın, serbest düşünce maceralarının, her neviden iktisadî teşebbüsün velhasıl geniş hayata açılan bütün kapıların kendisine teker teker ve gürültüsüzce kapanmış olduğunu görmenin ve mihlandığı kalem iskemlesinde hüsnü hat talim edip avatfı şahaneye intizardan başka yapacak bir şey olmadığını hissetmenin verdiği atalet, küskünlük”¹²ten söz edip Fikret'in şiirlerini bir dönemin yansıma alanı olarak görüyor. Siyasal ortamda Jön Türk hareketinin örgütlenip geliştiği Abdülhamit dönemi edebiyatımızda *Servet-i Fünûn* adıyla bilinen toplulukla şekillenmiştir. Bu dönemin sembol şairi Tevfik Fikret'tir. “Birden bire her türlü hayat hamlesinin karşısında muazzam ve sağır bir duvarın yükseldiğini” gören edebiyatçı nesli, Halit Ziya Uşaklıgil ünlü romanı *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil tipiyle sembolize etmiştir. “Şen'iyetle uyuşamamak” durumundaki bu nesil, Ahmet Cemil olduğu kadar Doktor Hikmet'tir de. *Servet-i Fünûn* edebiyatçılarının önce Yeni Zelanda adalarına kaçmak, bu gerçekleşmeyince de Manisa dolaylarında bir çiftliğe yerleşmek

arzusu, Doktor Hikmet'te Paris öncelikli bir kaçış hülyasıyla kendini gösterecektir.¹³

Kendisinden Memnun Olmayanların Kendinden Kaçışı

“Hiçbir zaman kendisinden memnun olmayan” (s. 115) Doktor Hikmet, İzmir'in “dar ve kuru sürgün hayatı”nda, “bütün vücudu sanki ziftten bir kılıf içine takılmış gibi”dir. Doktor Hikmet, masasının üzerinde su damlacığından kurtulmaya çalışan karıncaya bakarak kendi durumuyla bağlantı kurar. “Ben de tıpkı bu karınca gibiyim. Daracak bir hayat çemberi içinde dönüp duruyorum, dönüp duruyorum. Guraba hastanesi, Dağ Mahallesiindeki ev, Aboloji, Kosti, Kramer... Kramer, Kosti, Aboloji, Dağ Mahallesiindeki ev, Guraba hastanesi. İşte benim dünyamın kutupları ve her birinin arasında üçer kilometrelik bir mesafe bile yok. Bu mahluk, hiç değilse hep aynı noktada dönüp do-laştığının farkında değil. Sonra kurtulmak için

¹³ Halit Ziya Uşaklıgil, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın, Yakup Kadri vb. isimlerin anı/yazılarında ayrıntılarıyla görülebilecek bu dönemi Niyazi Akı, Yakup Kadri'yle ilgili kitabında genel çizgileriyle vermektedir. “O devirde Sarayın takip ettiği iç ve dış politikalar, birbirine tamamen zıttı: dışarıya karşı ne kadar boynu büyük, yabancı devletlerle ne pahasına olursa olsun hoş geçinmeye ne kadar azimli idiyse içeriye karşı o nispette şiddetliydi. Sansür ve kuvvetli hafiyeye teşkilatı duygu ve düşünceleri baskı altında tuttuğu için herkesin ruhunda şüphyle karışık bir korku yer ediyordu. Yaşanan korkulu hayat, İmparatorluğun kayıplarına Sarayın kayıtsızlığı, ecnebi taziyekine müsamahası gün geçtikçe artan bir güvensizlik doğuruyordu. Bu çaresizlik içinde memleket mukadderatına alâka duyan münevver zümre heyecanlarını bastırmak, düşüncelerini uzaklaştırmak, kalemini kırmak, bir kelimeyle susmak zorundaydı. Bu onları normal olarak bir vurdumduymazlığa, acı realiteden kaçarak kendi içlerine kapanmak arzusuna kaptırıyordu. Derdini açamayan, kendini mukadderatına tekedilmiş gören toplulukların fertlerinde görülen bu çeşit durgunluk ve hareketsizliklerin altında, ekseriya, ruhların nizamsızlığına, değerlerin inkârına, idealsizliği doğru kaçınılmaz bir yuvarlanmış sezilir. Aynı hususiyetleri taşıyan II. Abdülhamit devrinde de böyle bir ruh çözülmesi, kollektif hayata karşı alâka gevşemesi vardı; ferdî düşünüş ve hisler hayatın mihveri olmaktaydı, fertler kendilerini boşlukta hissediyorlardı.” (a.g.e., s. 12).

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Tevfik Fikret*, Semih Lütfi Kitabevi, İst. 1944 s. 10.

bu ıslak duvarı delip çıkmaya çabalıyor. Demek ki bir gayesi var. Ben bundan bile mahrumum.” (s. 23) Açıkçası; Doktor Hikmet, kendisini İzmir’de sürgün bile saymaz. “Babası Sultan Murat taraftarı”¹⁴ olduğu için o da sürgüne gönderilmiş olmasına rağmen sürgün nedenini araştırmaz bile. İstanbul veya İzmir’in hiçbir farkı yoktur Doktor Hikmet için. Öyle ki “eğer bu yer değiştirme, ihtiyar babası için büyük bir ıstırap mevzuu teşkil etmemiş ve biçare anasını iki şehir arasında ikiye parçalamamış olsaydı Doktor Hikmet, İzmir’de bulunmayı belki İstanbul’da kalmağa tercih edecekti.” (s. 27) Böyle olmasının sebebi dönemin İzmir valisinin “hafiyeye denilen mahlûktan” eser bırakmayarak yabancı gazete ve dergilerin rahatça okunmasına fırsat vermesidir. Doktor Hikmet’i asıl rahatsız eden ise “İkinci Kordon’un sidik ve çürük meyva kokan loş kaldırımları”yla “Kemaraltı’nın günlerden beri yıkanmamış bir bekâr suratına benzeyen sünepe manzarası”dır. İzmir’in yoksul görüntüsünden iğrenen Doktor Hikmet, Paris’e kaçışının siyasî amaçlı olduğunu ancak Nigéra vapurunda adam yerine konulmadığında hatırlayacaktır. “elimdeki gazete ve mecmualardan da belli ki ben entellektüel bir adamım ve memleketimden kaçtımsa bir hırsızlık veya cinayet işleyerek değil, bir politika mücrimi olarak, kahramanca, kaçmışımdır.” (s. 40) Bu kaçıştan dört ay sonra Doktor Foissar’ın yanından, varlığı örşelenmiş bir durumda ayrılıp da “bu koca şehirde, bu içinden çıkılmaz, kühüne varılmaz

karışık cemiyet mekanizmasının çarkları arasında, bir küçük taze halinde sürüklenip gitmekten” başka çaresi kalmayan Doktor Hikmet, “hiç bilmediği, isimlerini bile hiç işitmediği birtakım uzak diyarlara doğru kaçmak” (s. 151) arzusunun duyacaktır. Paris’e kendisinden önce gelen Jön Türklerle tanışıp görüşen Doktor Hikmet, o çevrede de tatmin olmayınca, “yegâne kurtuluş çaresini kaçmakta, herşeyden herkesten kaçmakta” (s. 176) bulacaksa da sonuçta kaçacak yer kalmadığını anlayacaktır.

Özlenen ve Yaşanan Paris

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk* için yazdığı monografinin başlangıç kısmında, “Arasıra limanlarımızda yabancı harp gemilerinin görünüşü veya herhangi bir frenk hükümdarının memleketimize ayak basışı halkı coşturan ve ona kollektif heyecan veren yegâne mehabetli hadiselerdi. Çünkü, kendisine ve kendi devletine itimadı kalmayan halk, kendi mukadderatına hakim olan kudretlerin bu sembollerle tecessüm ettiğini görüyordu”¹⁵ der. “Fransız diliyle basılmış bir dizi, hatta bas-bayağı bir bakkal ilanı bile ona mukaddes kitapların metinleri gibi yüksek sesle ve bir hamasi ahenkle” (s. 22) okunsun isteyen Doktor Hikmet’i de limandaki vapurlardan birinin bacası, “Bütün okuduğum kitaplarda mecmualarda vasıflarını ezberleyip de gözlerinle görmediğin, ellerinle dokunamadığın, burnunda güzel kokularını alamadığın sihirli iklimlerin anahtarı hep bendedir. Zindanların kapısını açan soluk benim. Örf ve adet esirlerini paslanmış zincirlerinden ben kurtardım. Hep bir örnek günlerin müsabı olan hastalara türlü maceralarla şifa vermesini ben bilirim. Geniş ve aydın hürriyet yoluna ben iletirim. Gel gidelim, gel gidelim” (s. 24) diye çağırır. Limandaki vapurun bacasından özgürlük çağrısını alan Doktor Hikmet, ilk zaman bu çağrıya bir türlü “hazırım” diyemez. Her türlü hareket yeteneğinden yoksun, “kâbus içinde bunalmış” olan Doktor Hikmet, “bu istibdat memleketinde bir sürgün olmasa daha doğrusu dünyaya sadece bir Türk olarak gelmemiş bulunsa, elli adımda

¹⁴ V. Murat, 30 Mayıs 1876’da Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa gibi hürriyet taraftarlarının çabalarıyla padişah ilân edildi. Kısa bir süre sonra aklîdengesinin bozulması nedeniyle tahtan indirilen V. Murat’ın yerine kardeşi II. Abdülhamit padişah ilan edildi. Bernard Levis, Abdülhamit döneminin basın-yayın politikasıyla ilgili bilgileri aktarırken ilginç bir noktaya da işaret eder: “Önce, gazete ve dergilere belli ölçüde bir yorum hürriyeti verildi –fakat bu çabuk kısıtlandı ve çok kez komiklik derecesine varan sıkı bir sansür kondu. Hal’edilen V. Murat’ın adı zikredilemezdi.- bu yüzden Bursa’da II. Murat’ın onbeşinci yüzyıla ait camiiinin 1904’te restorasyonuna ait gazete haberi, “Ebufetih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin peder-i cennet mekanlarının camii şerifi diye söz ediyordu.” (B. Levis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK yay. Ank. 1991 4. b. s. 185).

¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, Kültür Bakanlığı yay. Ank. 1981 s. 9.

şu rıhtımın kenarına varır, bir sandala atlar ve beş on dakika içinde kendini o vapurda o insanların arasında bulurdu. Fakat, heyhat!” (s. 24).

Doktor Hikmet, genç bir *mirasyedir*. İzmir’de özel işyeri açmak için babasının İstanbul’dan gönderdiği parayla, “Türkiye denilen zindanın hür ülkelere doğru aralık kalmış bir kapısı” (s. 27) olan İzmir’den, içindeki “bu rüya hakikat olmalıdır” sesine uyararak “1904 yılı Temmuzunun 25’inde 9’u 10 geçte Messagerie Maritime kumpanyasının Nigére adlı vapuruyla” Paris’e kaçar.

Paris, Doktor Hikmet için bir dönemin nesli adına “*hayal hakikat çakışması*”nın yoğun yaşandığı bir yerdir. Paris tecrübeleri, birtakım hayalî projelerle gelen genç doktorun gerçeğin acı yüzüyle karşılaştırır. İzmir’deyken, Fransız dergilerine abone değil de onlarda “pansiyoner gibi” yaşayan Doktor Hikmet, özlediği Paris’ine ilk kez gideceği trende, “ilk defa olarak bir şarklının bu gördüğü insanlara nispeten ne kadar yumuşak, ne kadar pelte, ne kadar tatlı bir humuzdan yapılmış olduğunu” düşünecektir. Paris’e ayak basışının hemen ardından, “Garip şey, şimdiden kaçtığım yerlerin hasretini mi çekmeğe başlayacağım” korkusuyla terdirgin olan Doktor Hikmet’e göre; “Asıl Paris, ondan hergün biraz daha uzaklaşıyordu. Ta ilk gençlik yıllarından beri edebiyatla, sanatla, ağızdan kapma malûmatla dimağının içinde yer etmiş olan o tılsımlı şehrin şekli, çizgileri, renkleri, reliefleri aynı ismi taşıyan bu içinde yaşadığı şehrin ihtilaçlı gölgesi altında yavaş yavaş siliniyor, kayboluyor, onun yerine, bütünü başka bir Paris’in, hiç beklemediği, anlamadığı ve bir türlü zevkine varamadığı bir Paris’in planı teressüm ediyordu.” (s. 95) Paris’te görülenlerle Paris için hayal edilenlerin çor farklı olduğunu görüp kendini kaybeden genç doktor, “bütün manâsıyla bir otomattan farkı” kalmadan anlamsızca, “bazı anlar bir kabus şeklini” alan bir rüyada yaşar gibidir. “Eskiden beri Paris’e dair kurduğu cennet rüyalarının ortasında her şeyden evvel taze ve sihirli bir aşk çiçeğinin baş döndürücü kokuları ve renklerini” (s. 103-104) görmeyi bekleyen Doktor Hikmet, “sokak ortasında bir adam” olarak gözlerini Paris’in üzerinde gezdirmesine

karşılık “hiçbir şey” göremeyecektir. Oysa, vaktiyle “Paris, Doktor Hikmet’e gecenin karanlığı içinden karşısındaki ufku baştan başa sarmış bir geniş yangın alevinin aksi halinde” (s. 62) görünmüştü.

Herşey Özgürlük İçin

Kendi ifadesiyle, “Türkiye denilen zindan”da *özgürlük* adına herhangi bir mücadelesi olmadığı gibi sürgün sebebini de araştırmayan Doktor Hikmet, Pire limanında tanıştığı Jön Türk neşriyat acentası Cemal’in Atina sokaklarını kendisine tanıtırken, “Burası Meşrutiyet Meydanı” demesi üzerine özgürlük ateşiyle yandığını hisseder. “Meşrutiyet Meydanı! Meşrutiyet Meydanı. Acaba günün birinde bizim de bir Meşrutiyet Meydanımız olacak mı?” (s. 45) Doktor Hikmet, kendisi gibi acemi Jön Türkleri kandırarak geçimini sağlayan acenta Cemal konuştuğu kendisinin de Abdülhamit düşmanı olduğunu anlamış olur. “A, haberiniz yok mu? Müşâünileyh yolcu imiş. Son günlerde gene kanseri tepmiş.

Kim bu müşâünileyh?

Abdülhamit keratası, be brader.

Doktor Hikmet, içinden sevinçle tekrar etti:

‘Abdülhamit keratası, Abdülhamit keratası!’ Ve bunu söylerken kahramanca bir harekette bulunmanın coşkunluğunu duyuyordu. Hele Pire’ye dönüşte treni beklerken acenta Cemal’in; ‘Müsaadenizle ben bir dakika Abdülhamit’e uğrayacağım’ diyerek istasyon ayakyoluna gidişi yok mu; Doktor Hikmet’e, adeta bir kıyamın, bir ihtilâl hareketinin ilk adımı gibi geldi.” (s. 45-46) Doktor Hikmet’in bu tepkisel *Abdülhamit düşmanlığı* roman boyunca bir daha gündeme getirilmez. Yalnızca, Paris’te genç doktoru bölgenin tanınmış ismi Doktor Henry Foissard’a tanıtarak birtakım çıkarlar sağlamayı planlayan Ragıp Bey’in ağzından, “Bu adam istese bize neler yapmaz ki... Seni bir defa himayesine aldı mı bak keyfine, Abdülhamit ölse de artık yine memlekete dönmezsin” (s. 115) sözlerini duyarız o kadar. Zaten onun Paris’e kaçışı da yönetime karşı olan muhalif tavrının aksine, “alelâde bir gençlik divaneliği yüzünden” (s. 137) değil midir? Paris’te bunca olup bitenden sonra, “Şimdiye kadar, kendi keyfimden, kendi fantaziye-

lerimden, kendi zevk ve heveslerimden başka neye tabi oldum. Buraya kaçışımın sebebi nedir? Sanki İzmir’de beni tazyik mi ediyorlardı? Bütün manâsıyla bir sürgün şartları içinde mi yaşıyordum? Haydi canım! Hep laf! Paris’i görmek hevesi; gezmek, eğlenmek arzusu, bir takım maceralara atılmak iştiaqları... Buna da, bir fikrî cila vermeğe çalışıyorum. Fakat, işte, tutmuyor. Bu kadar ıstırap, sıkıntı hangi maksat, hangi yüksek emel yolunda? Hiç! Paris’te yaşamak ve orada bir Fransız kızına tutulmak için... ve bu yüzden bir aile batıyor. Bir hanüman sönüyor.” (s. 309) sözleriyle açık bir özeleştiride bulunan Doktor Hikmet, Paris’in “cafe”lerinde Abdülhamit’in hastalığı ve iktidarını kaybetmek üzere olduğuyula ilgili dedikodularla yetinecektir.

Jön Türklerin Romanını Yazmak

Bir Sürgün romanıyla ilgili değerlendirmeleri, onun doğrudan Jön Türklerle ilgili bir roman olduğu noktasına yönlendiren, Avrupa’daki Jön Türk liderleriyle cemiyet adına çıkarılan yayın organlarının adlarının romanda açıkça verilmesidir. Jön Türkler ve bazı etkinliklerinin açıkça veriliyor olması Doktor Hikmet’in Jön Türklük mücadelesine katıldığı/katılacağı anlamına gelmiyor elbette. Kendi Jön Türklüğüyle ilgili olarak, “kendim için bu sıfatın da neyi ifade ettiğini henüz anlayamadım. Bizim Ragıp Bey; bana kendiliklerinden öyle bir ünvan bahsettiler.” (s. 106) diyen Doktor Hikmet, kaçak olarak bindiği Nigéra vapurundaki yabancıların konuşmalarından Jön Türkler hakkındaki ilk bilgilerini edinirken “Kemalist Türkiye”nin bahtiyar gençlerine¹⁶ seslenen Yakup Kadri’nin şaşkınlığını yaşar.

¹⁶ “Ey Kemalist Türkiye’nin bahtiyar gençleri; siz ki; on altı yaşınızda daha bir futbol maçına bile başlamıyorsunuz; bense, o yaşta, hürriyet sevgisi yoluna ‘hayat mücadelesi’ denilen korkunç oyuna atılmışım. – Size nasıl anlatayım?– O zamanlar adını ağzımıza alamadığımız ‘vatan’ı dışında ‘fıraî’ diye anılan birtakım Türkler dolaşırdı. Frenkler bunlara ‘Jeune Turc’ler lakabını vermiş olmakla beraber aralarında benim gibi çocuklar ve ak sakallı ihtiyarlar da vardı ve sanmayınız ki, bunlar bir takım kahramanlardı. Hayır. Bunlar ne yaptıklarını bilmezler bir sürü bedbahtlardı ve altı aşınmış pabuçlarıyla dışarı dolaşarak ‘hürriyet’ dilenirlerdi. Lâkin başkalarının hürriyeti acı bir lok-

Pire limanında, “madem ki ortaya atıldık her birimiz kendi liyakatimize göre üzerimize bir vazife almalıyız” diyen acenta Cemal’le tanışan acemi Jön Türk Doktor Hikmet, ondan Mısır ve Paris’te yayımlanan *Meşveret*, *Şura-yı Ümmet*, *Terakki* ve *Türk* gibi yayın organlarının adlarını duyar.¹⁷ *Prens Sabahattin*, *Ahmet Rıza Bey*, *Ahmet Saib Bey*, *Sami Paşazade Sezai* gibi Jön Türk önderlerinin adları da bu ilk tanışma konuşmalarında geçecektir. Oysa “bütün çocukluğu Monte Kristo olan” genç doktor için Jön Türk adlarının fazla bir önemi de yoktur. İstanbul’a mektup gönderebilmek kolaylığını sağlayabilecek adresleri bulmak için Jön Türk gazetelerine bakan Doktor Hikmet, bu konuda “mukadderatinin anahtarı gibi” görünen Ahmet Rıza’yı ararken on iki yıldır Paris’te yaşayan Ragıp Bey’i tanır.

Bir Sürgün romanında Jön Türklerle ilgili en önemli ayrıntı hiç kuşkusuz, Ragıp Bey’in ilk karşılaşmada Doktor Hikmet’e anlattıklarıdır. Niyazi Akı’nın, “tatmin edici bir tarih gerçekliği” olarak değerlendirdiği bu bilgi, Jön Türk hareketindeki önemli bir gelişmeyi işaret eder.¹⁸ “Gençlerde sözüm ona bir Jeune Turc

madır. Bununla hiçbirini doyunamazdı ve gözleri daima arkalarına çevrik, bir gün, kendi topraklarında bitecek olan buğdayın ekmeğini, anayurdun kendi has nime-tini beklerdi.” (a.g.e., s. 11-12).

¹⁷ Jön Türklerin yayın organları için bkz. A.D. Jeltyakov, *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları)* Basın Yayın Genel Müdürlüğü/Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağan; Prof. Dr. Yuri A. Petrosyan, “Jön Türklerin Yasadışı Yayınları”, *Osmanlı*, C. 7 (içinde) Yeni Türkiye yay. Ank. 1999.

¹⁸ Jön Türkler hakkında genel bilgi için bkz. Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar I*, İ. Ü. Ed. Fak. yay. İst. 1982, Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihad Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler I*, İletişim yay. İst. 1985.

A. Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İst. 1945.

Bernard Leviz, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı) TTK yay. Ank. 1991 s. 194-204.

Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İletişim yay. İst. 1983.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Arba yay. İst. 1995.

konferansı yapalım dediler, ağızlarına yüzlerine bulaştırdılar. Ne imiş o? Sen Prens Sabahattin Bey taraftarı imişsin; ben Ahmet Rıza taraftarı imişim. A efendim, aramızda hiç de vatan, millet taraftarı olan yok mu? Her gün vatan, millet diye hant hant ötersiniz, vatan millet yolundaki fedâkarlığınızı, feragatinizi ne zaman göstereceksiniz? Şimdiden yer kavgası. Günün birinde bunlar bir de iş başına gelirlerse tasavvur edin artık siz bir kere curcunayı.” (s. 92) Paris’te kişisel fantezileriyle uğraşırken Prens Sabahattin, Doktor Nazım Bahaeddin Şakir, Ali Kemal, Sami Paşazade Sezai gibi Jön Türklerin adlarını duyursa da Ragıp Bey dışındakilerle pek tanışma gereği duymayan Doktor Hikmet, babasının İstanbul’dan gönderdiği paralarla mirasyedi olarak yaşarken zaman zaman da Jön Türklerin kendi aralarındaki çekişmeleri duyacaktır o kadar. Doktor Hikmet, “Kara talih selinin akıntısına kürek çekmekten, artık kolları yorulmuş” bir durumda iken Morotof’un, Osmanlı devletinin parçalanmasıyla ilgili sözlerinin ardından “gidip Jön Türklerle dertleşmekten kendisini alamazsa da “her defasında yanlarından derin bir hayal kırıklığıyla” ayrılmak durumunda kalır. öyle ki kollarında öleceği Dr. Pionet: “dostlarınızdan, tanıdıklarınızdan kimi görmek arzu edersiniz, gidip çağırayım” dese de çağrılacak bir yakını olmadığını belirtep son nefesinde “anneciğim” demeden önce de sevgilisi Arlette’in adını sayıklayacaktır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*’de romanın kahramanı olan Doktor Hikmet’in maceralarını anlatmak vesilesi ile, memleketin istibdat idaresi altında ezildiği sıralarda, hariçteki Jön Türklerin hangi emel ve fikirlerle çalıştıklarını sathi de olsa¹⁹ gösterirken Jön Türkler ve özellikle de Doktor Hikmet’le alay etmiş, onları küçük düşürmek için özel bir çaba göstermiş gibidir. Dikkat edilirse roman boyunca genç doktorun hiçbir olumlu yanından söz edilmediği anlaşılacaktır. Genel

olarak hayat karşısında acemi ve zavallı olan Doktor Hikmet, Nigére vapurundaki ilk gecesinde yolculardan birinin uyarısıyla, “bir kabahat işlerken yakalanmış küçük bir çocuğun utangaçlığıyla perişan” durumda lambayı açacak, “son tuvaletini yapan idam mahkûmu gibi” soyunacak ve yatağa sinecektir. Paris’te, sevgilisi genç kızın, “bir büyük adamın bir küçük çocukla veyahut bir küçük çocuğun sarsak bir adamla alay edişi gibi” eğlendiği Doktor Hikmet, “dayak yemiş bir köpek gibi kafası omuzlarının içine gömülmüş” durumda otele dönecektir. Paris’e çoktan alıştığını sandığı günlerden birinde, “yerini yadırgayan sahipsiz kalmış köpek huzursuzluğu”yla kararsızlaşan Doktor Hikmet, Ragıp Bey’le beraber Dr. Foissard’ın yanından hayal kırıklığıyla ayrılırlarken “yeni arabaya koşulmuş iki beygir” gibidirler. Dr. Foissard’ın bürosundan ikinci kez hayal kırıklığıyla ayrılan Doktor Hikmet bu sefer, “kendisini çok defa rüyalarda olduğu gibidonla gömlekle sokağa uğramış ve bütün halkın önünde rezil rüsva olmuş bir avare vaziyetinde” hissedecektir. Jön Türkleri temsilen Doktor Hikmet gibi Avrupa’yı temsilen Paris de gerekli payı alacaktır. Yakup Kadri’nin hicvinden.

Sonuç

Modernleşen Türkiye’nin XIX. yüzyıl ortalarından sonraki tarihi, yoğun siyasal tartışmalar ve bir o kadar da zengin entellektüel birikimlerle beslenen bir dönemdir. Değişimin simgesi Tanzimat, sosyal alanda yeni bir toplum tipi projesi tasarlarken yeni/modern edebiyatın da temel dinamiğidir. Yeni toplum projesini yönlendirenlerin aynı zamanda dönemin gazeteci/edebiyatçılarından oluşması edebiyatla siyaseti her zamankinden daha fazla iç içe sokmuştur. Osmanlı devletinde XIX. yüzyılın son çeyreğinde canlarını ödeyerek de olsa ilk kez *meşrutiyet* yönetimini sağlayarak Jön Türk hareketinin zemini oluşturan örgütlü muhalif grup *Yeni Osmanlılar* da dönemin şair ve yazarlarınca oluşturulan bir topluluktu. *Jön Türk hareketi* de aynı çizgide gelişmiştir denilebilir. Dönemin yazarları, olup biteni yılar sonra yazmak yerine olmakta olanı yaşayarak ve yazarak sosyal oluşuma katkıda bulunmuşlardır. Etkilendikleri toplumsal ortamı yazdıklarıyla

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay. İst. 1979.

Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner Gönen) İletişim yay. İst. 2000 7.b. s. 130-136.

¹⁹ Baha Dürder, a.g.y.

etkilemiştir onlar. Bu bakımdan Türkiye'nin sosyal, siyasal tarihiyle ilgilenecek olanların edebiyat eserleriyle ilgilenmeleri, onlardan yararlanmaları kaçınılmazdır. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken *Bir Sürgün* romanı da

yaşanılan dönemden sonra yazılmış olmakla beraber "bir dönemin nesli"ni anlatması bakımından önemlidir. Yeni bir bin yılın başlangıcında çağdaş bazı kavramların içini henüz dolduramayışımız, belki de Doktor Hikmet'in uyarılıklarında gizlidir.

Düzeltilme ve Özür

Liberal Düşünce Kış 2001 sayısında Norman Barry'nin "Poverty, Freedom and Economic Justice" başlıklı yazısının son paragrafı eksik yayınlanmıştır. Söz konusu paragrafın tamamı aşağıdadır. Düzeltilir, yazardan ve okuyuculardan özür dileriz.

Irrespective of this, the utilitarian arguments against even a theoretical account of social justice are surely persuasive. It is much better if poor countries establish the rule of law, entrench property rights and encourage the freedom of the entrepreneur than rely on handouts from the rich. And here the lesson is universal, for it applies with as much force to the domestic economy as it does internationally. All should resist the siren of social justice: for its temporary allure will lead us to permanent economic distress.